Sakari Kainulainen

Aika vaatii vapautta — mutta mitä niistä?

Yksilöillä sanotaan olevan nykyisin yhä paremmat mahdollisuudet päättää omasta toiminnastaan, elämäntyylistään jne. Samaan aikaan yhteiskunta näyttää kuitenkin asettavan yhä enemmän rajoituksia yksilön vapaudelle.

Yksilönvapauden uusi nousu

Yksilöillä sanotaan olevan nykyisin yhä paremmat mahdollisuudet päättää omasta toiminnastaan, elämäntyylistään jne. Samaan aikaan yhteiskunta näyttää kuitenkin asettavan yhä enemmän rajoituksia yksilön vapaudelle. Charles Taylor[1] kutsuu tätä ristiriitaa modernisuudessa 'levottomuutta aiheuttavaksi tekijäksi'. Myös Hautamäki (1996, 34) liittää individualismin juuri moderniin sen ilmentymänä. Riippuvuussuhteiden lisääntyminen näyttää liittyvän erityisesti työelämään. Tämä korostuu mitä pitemmälle kehittyneestä työnjaosta on kysymys. Ihmiset ovat yhä enemmän riippuvaisia muiden tekemästä työstä. Nykyaikaisten talouksien toiminnalle työnjako ja siihen kuuluva tavaroiden ja palvelusten vaihdanta on tietenkin aivan välttämätöntä (Tarkka 1993, 25).

Voidaan toki kysyä (aiheellisestikin), onko yksilönvapauden vähenemisestä haittaa, jos yksilö kykenee tämän seurauksena kohentamaan elintasoaan?[2] Vaikka kansalaisten hyvinvoinnin ylläpitäminen ja lisääminen on yksi keskeisimpiä yhteiskunnan tehtäviä, on syytä ottaa huomioon mahdollisuus, että hyvinvoinnin tuottamiseen liittyy myös ei-toivottuja seurauksia.

Eräs tällainen ei-toivottu seuraus voi olla se, että yhteiskunnan vahva rooli hyvinvoinnin takaajana luo pitkällä aikavälillä illuusion kaikissa tilanteissa turvatusta tulevaisuudesta. Tällöin nousee keskeiseksi kysymys siitä, mihin rajaan asti yksilön tulee itse varautua omaan tulevaisuuteensa, sillä turvattu tulevaisuus on viime kädessä vain kasa sopimuksia ja allekirjoituksia. Niiden voimassapysyminen on kiinni yhteiskunnassa toimivien yksilöiden moraalista. Jos tämä moraali katoaa, niin jäljelle ei jää myöskään yhteisesti turvattua tulevaisuutta.

Vaatimukset julkisen sektorin pienentämisestä ovat lisääntyneet talouspoliittisessa keskustelussa keynesilaisen talouspolitiikan arvovallan kaventuessa ja friedmanilaisen monetarismin noustessa teollisuusvaltioiden pääideologiaksi. Julkisen sektorin purkamisen edelläkävijöinä ovat olleet Yhdysvallat ja Iso-Britannia. Vapauden ideologia on näissä palannut paljolti alkujuurilleen, liberalismin ihanteisiin, joissa vapaus nähtiin ennen kaikkea yritystoiminnan vapautena.

Vapauden ja vastuun teemaa on lähestytty ajankohtaisissa suomalaisissa keskustelukirjoissa kuten *Nousukauden etiikka*, *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa, Arvot ja tosiasiat*, *Vapauden ja vastuun Suomi* ja *Yksilö modernin murroksessa.* Teosten tavoitteena on ollut esittää puheenvuoroja siitä, minkälaisten arvojen varassa hyvinvointivaltion kriisi voidaan voittaa, pohtia oikeudenmukaisuuden, vapauden ja vastuun keskinäisiä suhteita etsimällä sellaisia yhteiskuntapolitiikan perusteita, jotka ohjaavat kumppanuuteen ja turvaavat kaikkein huono-osaisimmillekin inhimillisen elämän edellytykset. Ristiveto aiheen ympärillä näkyy myös keskustelussa tämän lehden sivuilla (*niin & näin* 3/95 ja 4/95).

Yksilönvapautta korostavalla ideologialla ja yhteiskunnallisella rakenteella näyttää ajassamme olevan kysyntää. Mitä silloin itse asiassa halutaan? Onko vapaus itsetarkoitus, päämäärä, ominaisuus vai jotain muuta? Tämän artikkelin tarkoituksena on jäsentää tätä keskustelua pohtimalla keskustelun ydintä, vapauden käsitettä.

Yksilönvapauden määritelmiä

Vapauden käsite on yksi filosofeja Aristoteleen[3] ajoista nykypäivään ehkä eniten askarruttaneista käsitteistä. Vapaus ei ole kuitenkaan ollut ainoastaan filosofisen problematisoinnin kohteena, vaan ihmiset ovat kaikkina aikoina myös arvostaneet sitä[4]. Arkikielessä vapautta käytetään monessa eri yhteydessä. Se käsitetään esimerkiksi yksinkertaisesti tilaksi, jota mikään ei estä. Vapaus on tällöin lähinnä ulkoisten esteiden puuttumista. Perinteistä vapauden näkemystä edustaa hobbesilainen käsitys, mikä on saanut perustansa Galilein oivalluksesta, että 'kaikki kappaleet ovat jatkuvasti liikkeessä jollei niitä jokin voima estä'[5]. Vapauden idea on näin ajateltuna varsin mekaaninen ja tämän vuoksi hedelmätön lähestymistapa sosiaalisen käyttäytymisen tarkasteluun.

Moninaisuudestaan huolimatta vapauden käsitteessä voidaan erottaa perusajatus vapaudesta *johonkin* ja vapaudesta *jostakin*[6]. Eroa radikaalin ja liberaalin vapauden ymmärtämisen välillä on kutsuttu myös *positiiviseksi* ja *negatiiviseksi* vapaudeksi. Positiivinen ja negatiivinen vapaus ovat käsitteellisesti lähellä termejä *freedom* ja *liberty*. Niiden merkitykset ovat normaalikielessä hyvin lähellä toisiaan, mutta käsitteellä *freedom* ymmärretään usein vapautta filosofisessa ja teologisessa merkityksessä: kyse on itsestä lähtevästä toiminnasta, henkisestä voimasta, vapaasta päätöksenteosta sekä tahdosta. *Liberty*-käsitteellä taas ymmärretään yksilön oikeutta sananvapauteen ja toimintaan yhteiskunnassa.[7]

Sosialistisessa kirjallisuudessa yksilönvapaus on resurssien allokointia niin, että järjestelmä turvaa jäsenilleen suhteellisesti korkeiden reaalitulojen kautta mahdollisuuden olla vapaita. Marxilainen filosofia antoi kuitenkin vapaudelle erilaisen, perustavan roolin, joka korosti olosuhteita, joissa yksilöiden vapaa kehittyminen ja toiminta oli mahdollista heidän omassa kontrollissaan[8]. Marxilla oli visio vapaasta tulevaisuuden yhteiskunnasta: "[tulevaisuuden yhteiskunta] mahdollistaa minun yhtenä päivänä tehdä yhtä ja toisena päivänä toista: metsästää aamulla, kalastaa iltapäivällä, hoitaa karjaa illalla ja kritisoida päivällisen jälkeen ja juuri niin kuin haluan, tulematta silti metsästäjäksi, kalastajaksi, paimeneksi tai kriitikoksi"[9].

Adler[10] on luokitellut vapauden käsitteitä yhdistäviä piirteitä. Filosofien runsaudesta (antiikista 1950-luvulle) huolimatta hän päätyi kolmeen vapauden teorioita yhdistävään pääluokkaan:

1. Vapaus toimia ilman ympäristön esteitä (Circumstantial Freedom of Self-Realization)
2. Itsensä kehittämisellä hankittu vapaus (Acquired Freedom of Self-Perfection)
3. Itseohjautumisen luonnollinen vapaus (Natural Freedom of Self-Determination)

Näiden pääluokkien lisäksi on kaksi luokkaa, jotka sisältyvät osin edellisiin:

4. poliittinen vapaus ja oikeus (sisältyy luokkaan 1) ja
5. kollektiivinen vapaus (sisältyy luokkaan 2).

Myös Flathamin[11] luokittelu on lähellä edellistä: 1. liikkumisen vapaus, 2. toiminnan vapaus, 3. autonomia, 4. vapaus yhteisöissä (yksilöiden kesken normatiivisessa merkityksessä) ja 5. hyveellinen vapaus (itsekriittisyyden merkityksessä).

Adlerin jäsennyksessä ensimmäinen pääluokka ymmärretään yksilön ulkoisiin olosuhteisiin liittyväksi kyvyksi toimia niin kuin hän itse haluaa. Vapaus on tällöin vapautta, joka liittyy yksilön poliittisiin, taloudellisiin, sosiaalisiin ja kulttuurisiin olosuhteisiin. Esimerkkinä ulkoisten olosuhteiden vaikutuksesta yksilönvapaudelle on Hobbesin näkemys, jonka mukaan "vapaudella ymmärretään sanan varsinaisessa merkityksessä ulkoisten esteiden puuttumista; esteiden jotka vähentävät ihmisten valtaa tehdä mitä haluavat, mutta eivät voi estää häntä käyttämästä jäljellä olevaa valtaa[…]". Hobbesin lisäksi tähän luokkaan kuuluvat mm. Voltaire, Hume, Bentham, Hayek, Knight, J. S. Mill, Russell, Spencer, Pareto ja Freud.[12]

Toisessa pääluokassa vapaus ymmärretään yksilön hankkimaksi kyvyksi elää niin kuin hän haluaa. Hankitulla[13] tarkoitetaan tilaa, joka riippuu ihmisen muutoksesta tai kehityksestä. Ihmisellä on sellainen mielentila, luonteenpiirre tai persoonallisuus, joka erottaa hänet muista ihmisistä. Hankitun vapauden lähitermejä ovat mm. moraalinen vapaus, hengellinen vapaus, lopullinen vapaus ja täydellinen vapaus. Hankittua vapautta korostivat teorioissaan mm. Platon, Cicero, Luther, Calvin, Spinoza, Locke, Leibniz, Montesquieu, Rousseau, Kant, Hegel, Freud, Dewey ja Russell.[14]

Kolmannessa pääluokassa vapaus ymmärretään yksilön luonnolliseksi kyvyksi ohjailla itseään. Luonnollista[15] vapautta on hankala rajata samalla tavalla kuin edellisiä vapauden lajeja. Luonnollinen vapaus on kuitenkin 1) kaikissa ihmisissä ja 2) heillä aina todellisena kykynä. Luonnollisen vapauden edustajia ovat mm. Aristoteles, Cicero, Akvinolainen, Luther, Calvin, Descartes, Locke, Leibniz, Rousseau, Kant, Hegel, James ja Sartre.[16]

Muodostaessaan yleistä, neutraalia vapauden käsitystä Adler[17] päätyy perustermeihin itse (self) ja muut (others), joiden kautta vapauden käsite tulee kuvata. Kolmas perustermi edellisten lisäksi ja ohella on vastuullisuus (responsibility). Vapaus näyttää olevan hänelle mahdollista ainoastaan vastuullisen toiminnan kautta ja on sosiaalisen toiminnan mielessä interaktionistista ja suhteellista. Adler korostaakin mielestäni yksilönvapauden humanistista ja sosiaalista puolta vastakohtana puhtaan mekanistiselle vapauden määritelmälle (vrt. Hobbes edellä).

Spinozalle vapaus merkitsi toimimista "itsensä määräämänä". Vapaus oli hänen mukaansa ennen kaikkea tahdon asia, mitä kuvastaa aktiivinen ajattelu. Tahdon korostaminen näkyy Spinozan ihmiskuvassa, jonka mukaan ihminen joutuu elämään kahdenlaisen välttämättömyyden alaisena, ulkoisen ja sisäisen. Näistä edellinen rajoittaa hänen vapauttaan jälkimmäisen ollessa itse vapaus. Spinozan mukaan vapaa tahto on viime kädessä järjen käyttöä, omaehtoista henkistä aktiivisuutta. Ajatus on samantapainen kuin Kantin käsitys tahdosta vapaana ainoastaan silloin, kun se noudattaa pelkästään järjen kehittämiä yleispäteviä periaatteita. Tahdon avulla ihminen kykenee hallitsemaan viekoittelevia tunteitaan ja näin irtautumaan niiden deterministisestä otteesta. Ihmisen uskomukset ja halut ilmentävät yksilön 'passiivista', ulkoisten syiden ohjailemaa tahtoa. (Pietarinen 1993, 85, 38; Russell 1992, 105.) Spinozalle kokonaisuuden ymmärtäminen ja sen kanssa eläminen harmonisesti on merkityksellistä vapauden lisääntymiselle. Hänen mukaansa ihminen elää orjuudessa jos hän on suuremman kokonaisuuden tahdoton osa, mutta ihminen on vapaa jos hän

ymmärryksellään käsittää tuon kokonaisuuden ainoaksi todelliseksi. (Russell 1992, 107-8.)

Stanley I. Bennin semanttinen teoria vapaudesta pohjaa Rousseaun ajatuksiin. Hänelle vapaus on paljolti toiminnan ja päätöksenteon[18] vapautta. Toiminnan ja päätöksenteon vapauksien taustalla on näkemys itsesuuntautuvasta ihmisestä '*autarchic*'. Autarchiaa rajoittaa lähinnä toimijan vääristynyt suhde ympäröivään maailmaan. Näitä ovat episteemisen rationaliteetin puute (paranoia), käytännöllisen rationaliteetin puute (neuroosi) ja psyykkisen jatkuvuuden puute (identiteetin ongelma, skitsofrenia) (Benn 1988, 156-60).

Ulkoisten esteiden tai niiden puuttumisen ja ulkoisiin kohteisiin oikeuden lisäksi vapauden käsitteeseen liittyy myös ihmisen omaehtoisen, intentionaalisen tuottamisen mahdollisuus. Tahdon, päätöksenteon ja toiminnan vapaus tuovat edellä esitettyihin vapauden ulkoisiin piirteisiin sosiaalisen toiminnan kannalta hyödyllisiä näkökulmia. Vapautta ei olekaan mahdollista arvioida ainoastaan ulkoisia ehtoja tarkastelemalla, vaan vapaus kumpuaa myös sosialisaation kautta siirtyneestä kulttuurista. Vapautta arvioitaessa on mahdotonta eritellä sitä kumpi puoli, ulkoinen vai sisäinen, on merkittävämpi vapaudesta puhuttaessa. Sisäinen ja ulkoinen puoli ovat toistensa ehtoja ja ovat jatkuvassa vaihtoliikkeessä keskenään: vapauden ulkoinen puoli mahdollistaa ja muovaa vapauden sisäistä puolta, mikä taas muovaa ulkoisia ehtoja. Vapaa yhteiskunta mahdollistaa vapaan ihmisen ja päinvastoin.

Amartya Sen erottaa vapauden käsitteestä sen instrumentaalisen roolin ja luontaisen arvon korostaen valinnan vapauden välineellistä merkitystä. Instrumentaalinen rooli korostuu taloudellisessa ajattelussa, mutta tämän ei tulisi kuitenkaan jättää vapauden luontaista arvoa huomiotta. Milton Friedmanin puolustus ihmisten vapaudesta valita on perimmiltään nähtävä vapauden hedelmällisyydeksi tai hyödyllisyydeksi, jolloin vapautta puolustetaan sen tuottavuuden vuoksi. Taloustieteissä vapaus on nähty synonyymiksi industrialismin ja yritteliäisyyden vapaudelle. Yleensäkin talous(tieteellisen) tradition alueella korostetaan ennemminkin vapauden instrumentaalista kuin sen luonnollista puolta. (Sen 1987, 2-6).

Yksilönvapauden tasot

Yksilönvapaudella ei ole suoraa yhteyttä vapaaseen yhteiskuntaan, vaikka ne ovatkin läheisessä yhteydessä toisiinsa. Vapaata yhteiskuntaa tarkasteltaessa on syytä erottaa toisistaan ainakin *yksilötason* vapaus, *yhteiskunnan tason* vapaus sekä *valtion tason* vapaus.

Yksilöiden keskinäiset suhteet tapahtuvat pääasiassa arkielämän tasolla. Vapaus on tällöin osa sosiaalista toimintaa, vapaus on vapautta arkipäivän toimissa. Toisen tason muodostaa yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen suhteet. Tätä tasoa voisi nimittää yhteistoiminnan, kulttuurin tai normien tasoksi. Tällä tasolla yksilöön vaikuttavat yhteisön arvot ja normit sosiaalistaen yksilöt vallitsevaan kulttuuriin. Yhteiskunnan tasolla toiminta on ei-virallista toimintaa, joka tapahtuu julkisesti.

Rawls (1988, 122) nostaa esiin yhteisön vapaudessa myös vapauksien ristiriitojen välttämättömyyden: "on selvää, että ellei vapauksia ollenkaan rajoiteta, ne törmäävät toinen toisiinsa". Tämän vuoksi tulee yhteiskunnassa olla järjestyssääntöjä, jotka mahdollistavat vapauksien toteutumisen. Yhteiskunnan ja yksilönvapautta tarkasteltaessa on siis syytä erottaa toisistaan vapauden sisältö ja sitä mahdollistavat tekijät.

Kolmas taso onkin yhteiskunnan virallinen taso, valtio. Tällä tasolla yksilöön vaikuttavat yhteiskunnan instituutiot. Puhtaimmillaan vapauksiin vaikuttavat tällä tasolla lait ja erilainen virallinen sääntely. Valtio "yhteiskunnan virallisena toimijana" läpäisee nämä yksilö- ja yhteiskuntatasot. Yksinkertaisimmillaan valtio sääntelee yhteiskuntaa ja yksilöitä oikeusjärjestelmänsä kautta.

Yhteiskunnallinen näkökulma vapauteen nostaa esiin kaksi ulottuvuutta, joiden varaan yksilönvapauden käsite voidaan teoreettisesti määritellä: toisaalla yksilönvapautta sääntelee valtio oikeusjärjestelmänsä kautta ja toisaalla yksilön toiminta yhteiskunnassa julkisilla ja yksityisillä alueilla.

Yksilönvapauden jäsennys

Vapautta voidaan tarkastella yksilön näkökulmasta tai yksilöä ympäröivän (sosiaalisen) maailman näkökulmasta. Vapauden käsite vaatii näiden kahden toimijan välille vastuullisuutta, jotta vapautta ylipäätään voisi olla olemassa[19]. Vapautta on tällöin kolmella tasolla: kaikilla yksilöillä on olemassa johonkin rajaan asti *luonnollista vapautta*, eri yksilöillä voi tämän lisäksi olla erityistä *han-*

Kuvio 1. Vapauden määrittely kahden ulottuvuuden avulla.

		OIKEUSJÄRJESTELMÄ	
		KP-OIKEUDET	*TSS-OIKEUDET*
YKSITYINEN VS. JULKINEN	*VAPAUS YKSILÖTASOLLA*	TOIMINNAN VAPAUS	TAHDON JA PÄÄTÖKSENTEON VAPAUS
	VAPAUS YHTEISKUNNAN TASOLLA	NEGATIIVINEN VAPAUS	POSITIIVINEN VAPAUS

kittua vapautta ja yksilöillä tulee olla näiden lisäksi *olosuhteiden vapautta*. Luonnollinen vapaus on tyypillistä ihmiselle erotuksena eläimestä ja luonnon järjestelmästä. Luonnollinen vapaus on lähellä tietoisuutta ihmisyydestä ja mahdollisuudesta toimia. Hankittu vapaus korostaa henkilökohtaisen kasvun kautta saavutettua kykyä elää haluamallaan tavalla. Olosuhteet viittaavat yksilön ulkopuolisiin poliittisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin.

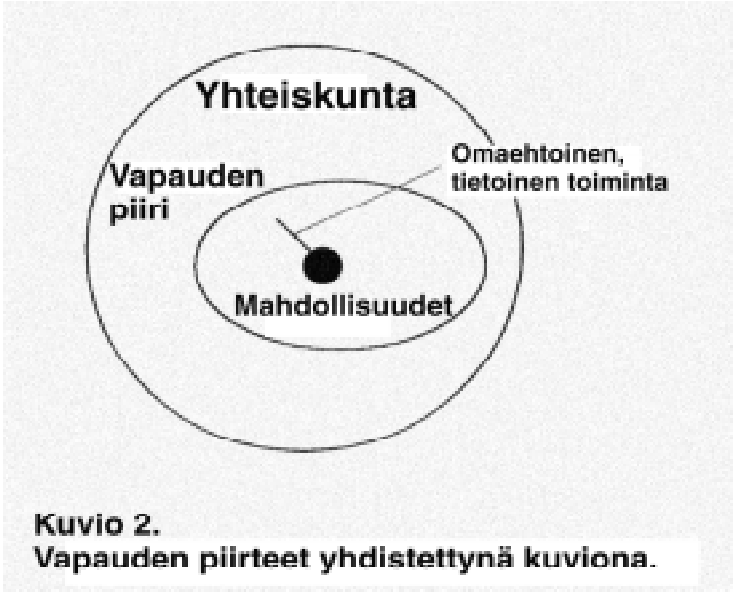

Kuvio 2.
Vapauden piirteet yhdistettynä kuviona.

Tahdon vapauden on sanottu edustavan aktiivista ja rationaalista ajattelua, jota eivät estä halut ja toiveet. Tahdon tai mielen vapaus on itse ihmisen elämä ja sen perusluonne. Tahdon vapaus liittyy tietoisuuden käsitteeseen, sillä rationaalinen ajattelu on mahdollista vain tietoisen ajattelun avulla. Ollakseen vapaata, toiminnan tulee perustua tietoisille päätöksille. Vapaus on tässä tilanteessa *päätöksenteon vapautta*, mikä mahdollistaa myöhemmin toiminnan vapauden. Toisaalta tahdon vapautta ei tule sitoa ainoastaan rationaalisuuteen. Itse asiassa sen voi modernissa yhteiskunnassa nähdä myös eräänä luovuuden piirteenä ja uusien ajatusten tuottajana. Tahdon vapaus on tällöin paljolti erilaisuuden vapautta, vapautta toteuttaa halujaan ja toiveitaan.

Rationaalinen ajattelu luo pohjan *vapaalle toiminnalle*. Ihminen ohjaa tällöin itse omaa toimintaansa eikä ole omien sisäisten viettiensä tai halujensa tai sitten ulkoisen maailman ohjaama. Vapaan toiminnan taustalla on käsitys ihmisestä itsesuuntautuvana, intentionaalisena olentona.

Edellä johdettiin yksilönvapautta yhteiskunnassa määrittäviksi ulottuvuuksiksi oikeudellinen ulottuvuus ja yksityinen - julkinen ulottuvuus. Oikeudellista ulottuvuutta voidaan tarkastella oikeuksien hierarkiana, jolloin perusoikeudet muodostuvat vapausoikeuksista sekä taloudellisista, sosiaalisista ja sivistyksellisistä oikeuksista. Tämä jako näkyy mm. YK:n ihmisoikeussopimuksissa ja Euroopan ihmisoikeusjärjestelmässä (Perusoikeuskomitea 1992, 51). Kansalais- ja poliittisiin oikeuksiin (KP) liitetään yleensä negatiiviset vapaudet, joilla turvataan kansalaisuuteen perustuvia ihmisoikeuksia ja oikeutta vapaaseen poliittiseen toimintaan. Taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin (TSS) oikeuksiin taas liitetään usein positiivinen vapaus.

Vapautta määrittävien ulottuvuuksien samanaikaisella tarkastelulla voidaan tuottaa neljä vapauden "perustyyppiä". Tämä teoreettinen jäsennys on esitetty kuviossa 1.

Vapaus ja sen ulottuvuudet näyttävät olevan piirteitä, jotka liittyvät toimintaan ja tuo toiminta on aina suhteessa johonkin. Vapautta ei tule tämän vuoksi nostaa arvoksi muiden arvojen yläpuolelle. Sillä voi olla ideologista arvoa, mutta käytännön elämässä se on aina suhteellinen käsite ja alisteinen sille toiminnalle, jonka piirre se on.

I TOIMINNAN VAPAUS. Yksityiselämän perusoikeuksiin liittyy toiminnan vapaus, mistä esimerkkinä voidaan mainita kotirauhan loukkaamattomuus.

II NEGATIIVINEN VAPAUS. Perusoikeuksia yhteiskunnan tasolla ovat negatiiviset vapaudet, Esimerkkinä vapaus osallistua poliittiseen tai järjestölliseen toimintaan.

III TAHDON JA PÄÄTÖKSENTEON VAPAUS. Yksilötason vapaudet TSS-oikeuksien näkökulmasta ovat lähinnä vapautta kehittää itseään ja oikeutta saada yksilöllistä apua yhteiskunnalta.

IV POSITIIVINEN VAPAUS. TSS-oikeudet yhteiskunnan tasolla tarkoittavat lähinnä yhteiskunnan tarjoamien erilaisten itsensä kehittämistä palvelevien instituutioiden olemassaoloa.

Negatiivinen ja positiivinen vapaus ovat vapauden perustyyppejä, joista molemmista on syytä erottaa yksilötasolla olevat vapauden määritelmät. Näitä tasoja voisi kutsua objektiiviseksi ja subjektiiviseksi puoleksi. Negatiivisella ja positiivisella vapaudella ymmärretään tässä lähinnä yhteiskunnan toimintaa kuvaavia vapauksia. Tahdon ja päätöksenteon vapaus sekä toiminnan vapaus taas kuvaavat lähinnä yksilölähtöisiä toimintaan liittyviä vapauksia. Vapauden eri puolia yhteiskunnassa on jäsennetty kokonaisuutena kuviossa 2. Vapauden piiri rajaa ne mahdollisuudet, joihin yhteiskunnassa ylipäätään on mahdollisuus. Näiden mahdollisuuksien sisällä yksilön omaehtoisuus ja tietoisuus asettaa vapauden rajat.

Pohdinta

Vaatimuksia taloudellisen sääntelyn purkamisesta perustellaan usein vapaudella. Vapautta arvostetaan sen vuoksi, että sen olemassaolo tuottaa hyötyä taloudelliselle kasvulle. Vapaan päätöksenteon ja toiminnan ominaisuudet mahdollistavat markkinoiden syntymisen, minkä vuoksi vapaudella on erityisen korosteinen asema taloudellisessa ajattelussa.

Yritystoiminnan vapaus ei kuitenkaan liene vapauden ainoa muoto eikä yhteiskuntaa tule nähdä vain taloudelle alisteisena. Eläessämme yhteiskunnissa monenlaisten riippuvuussuhteiden alaisina ei vapauttakaan voi rajata vain yhteen näkökulmaan. Tämän vuoksi vapaudella ei liene yksinomaan välineellistä arvoa ja sitä voi esiintyä yhteiskunnan eri tasoilla ja sektoreilla eri tavoin.

Yhtä vaikeaa kuin on vapauden määrittely, on sen sovittaminen kokonaisvaltaisena yhteiskuntatarkasteluun. Erityisen ongelmallista tämä on hyvinvointivaltion kohdalla, koska siinä yhdistyvät vapauden monet puolet. Olisikin huomattavasti helpompaa tarkastella ainoastaan esimerkiksi kansalaisoikeuksien olemassa oloa eri yhteiskunnissa ja tämän jälkeen pohtia mikä näistä yhteiskunnista olisi yksilöilleen vapain. Toisaalta olisi

mahdollista selvittää myös yhteiskuntien tarjoamia itsensä kehittämiseen tarkoitettuja palveluja ja asettaa ne jälleen järjestykseen tuon kriteerin perusteella. Jo kahden vapauden eri puolen samanaikainen tarkastelu tuottaa kuitenkin ongelmia, sillä joko tarkastelu jää hyvin yleiselle tasolle tai tarkemmaksi mennessään analyysi vaikeutuu näkökulmaongelman vuoksi. Ts. kunkin tarkastelun lopputulos on suuresti riippuvainen valitusta näkökulmasta. Analyysi vaikeutuu entisestään, jos lisäämme vapauteen yksilötason vapaudet, tahdon ja päätöksenteon sekä toiminnan, sillä tällöin vapaus muuttuu varsin subjektiiviseksi käsitteeksi. Näin tulisi kuitenkin menetellä jos haluaisimme edes jollain tasolla kattavasti kuvata vapautta Suomessa.

Oman lisänsä vapauden tarkasteluun hyvinvointivaltiossa tuo se, että vapauden tarkasteluun liittyy myös väistämättä kysymys hyvinvointivaltion rahoituksesta. Tätä kautta vapaus kietoutuu monimutkaiseksi vyyhdeksi, jolloin sen tyhjentävä tarkastelu saattaa olla mahdotonta. Vapauden menetyksen tunne liittyy usein eri järjestelmien keskinäiseen sovittamattomuuteen. Se, että eri järjestelmät eivät kykene ottamaan joustavasti huomioon muita järjestelmiä tai vallitsevia realiteetteja voi johtaa kohtuuttomuuksiin (vrt. kevään 96 tuloloukkukeskustelu). Järjestelmiämme on arvosteltu — mielestäni aiheellisesti — siitä, että on helpompi toimia niiden sääntöjen mukaan, kuin aktivoitua itse inspiroimaan omaa elämäänsä ja vapauttaan.

Viitteet

1. Taylor 1995
2. Marcuse (1964, 2) on tuskaillut samaa kysymystä: "Oloissa jolloin elintaso jatkuvasti kohoaa tuntuu yhteiskunnallisesti hyödyttömältä sotia itse järjestelmää vastaan - semminkin kuin sellainen vastustus aiheuttaa kouraan tuntuvia taloudellisia haittoja ja uhkaa kokonaisuuden kitkatonta toimintaa".
3. Aristoteles käsitteli Nikomakhoksen etiikka -teoksessaan ideaa vapaan valinnan hyvään elämään johtavasta vaikutuksesta (Aristoteles 1989, 41-52; Sen 1987, 1).
4. Vrt. Räikkä 1994, 5
5. Benn 1988,129; Hobbes 1991, 145-6; Pulkkinen 1989, 116.
6. Benn 1988, 123
7. Resch & Huckaby 1972, 1
8. Marxin ja myöhemmän marxilaisen traditionvapauskäsitteiden välillä on mielenkiintoinen ristiriita. Marxin omassa poliittisessa filosofiassa vapaudella oli keskeinen rooli, kun taas marxilaisen tradition piirissä kehittyi hyvin vahva autoritaarisuutta korostava poliittinen filosofia. (Sen 1987, 4.)
9. Marx & Engels 1976, 53; ks. myös Sen 1987, 3
10. Adler 1958
11. Flatham 1987, 327
12. Adler 1958, 110, 113, 124 ja 168.
13. Sana hankittu (acquired) on ongelmallinen sen kahdenlaisen käytön vuoksi. Arkikielessä sillä ymmärretään sekä ulkoisten asioiden (jäsenyys kerhossa) että ominaisuuksien (terveys) hankkimista. Hankittua käytetään luokittelussa jälkimmäisessä merkityksessä. (Adler 1958, 138.)
14. Mt. 134-6 ja168.
15. Rousseaulle luonnollisella vapaudella ihmisen yhteydessä tarkoitetaan erotusta eläimellisestä (Rousseau 1988, 49-50). Sartrelle taas vapaus on ihmisessä, "being-free is identical with being-human". Kant erottaa (ihmisen) 'luonnon' fyysisestä maailmasta ("realm of nature"), jolloin moraalinen toiminta ("realm of freedom") on mahdollista. Kantin (1990, 143) mukaan vapaus kuuluu kaikkiin järjellisiin olentoihin. Hegel käyttää tässä yhteydessä ilmauksia "free by nature" ja "natural freedom". (Adler 1958, 148-52.) Luonnollisen vapauden käsitystä edustavat ajattelijat voidaan kuitenkin jakaa kahteen alaluokkaan sen mukaan kuinka he käsittävät 'luonnonlahjat': 1) ajattelijoihin joille luonnonlahjat (sielun, hengen tai tietoisuuden) ovat kykyjä sekä 2) ajattelijoihin joille luonnonlahjat ovat tietoisuuden valtaa erotuksena muista eläimistä (Adler 1958, 157-60).
16. Mt 168.
17. Adler 1958, 617.
18. Päätöksenteolla ja kyvyllä tehdä valintoja on merkittävä rooli nykyisessä kulutusyhteiskunnassa. Tosin jo Aristoteleelle kyky tehdä valintoja oli merkittävässä asemassa tarkasteltaessa ihmisyyttä. Kyky valintoihin erotti ihmisen alemmista eläimistä (Aristoteles 1989, 208; Sen 1987, 32). Myös Ahlman (1982, 161-7) korosti vapauden merkitystä ja erityisyyttä ihmiselle verrattuna eläimiin.
19. Tätä korostaa Mückenberger (1995) tarkastellessaan vapautta osana hyvinvointivaltiota ja sosiaalipolitiikkaa.

Kirjallisuus:

Adler, Mortimer J. 1958. *The Idea of freedom. A Dialectical Examination of the Conseptions of Freedom*. Doubleday & Company, Inc. New York.

Ahlman, Erik. 1982. *Ihmisen probleemi*. Gummerus. Jyväskylä.

Aristoteles. 1989. *Nikomakhoksen etiikka*. Suom. Simo Knuuttila. Gaudeamus. Helsinki.

Benn, Stanley, I. 1988. *The Theory of Freedom*. Campridge University Press. Campridge.

Flathman, Richard, E. 1987. *The Philosophy and Politics of Freedom*. The University of Chicago Press. Chicago.

Hautamäki, Antti. 1996. Individualismi on humanismia. Teoksessa Hautamäki, Antti & Lagerspetz, Eerik & Sihvola, Juha & Siltala, Juha & Tarkki, Jarmo '*Yksilö modernin murroksessa*'. Gaudeamus. Helsinki.

Hobbes, Thomas. 1991. Leviathan. Richard Tuckin toimittama kirja vuoden 1651 teoksesta 'Leviathan, or The Matter, Former, & Power of A Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill.' Cambridge University Press. Cambridge.

Kant, Immanuel. 1990, *Siveysopilliset pääteokset*. Suom. J. E. Salomaa. Alkuperäiset teokset *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785) ja *Kritik der praktischen Vernunft* (1788). WSOY. Helsinki.

Marcuse, Herbert. 1964. *One Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Routledge & Kegan Paul Ltd. London.

Marx & Engels. 1976. *The German Ideology*. Progress Publishers. Moskova.

Mückenberger, Ulrich. 1995. Sosiaalinen integraatio vai anomia? *Janus 3* (1) 1995, 21-31.

Perusoikeuskomitea. 1992. Perusoikeuskomitean mietintö. Komiteanmietintö 1992:3. Oikeusministeriö. Valtion painatuskeskus. Helsinki.

Pietarinen, Juhani. 1993. *Ilon filosofia*. Spinozan käsitys aktiivisesta ihmisestä. Yliopistopaino. Helsinki.

Pulkkinen, Tuija. 1989. *Valtio ja vapaus*. Tutkijaliitto. Jyväskylä.

Rawls, John. 1988. *Oikeudenmukaisuusteoria*. Suom. Terho Pursiainen. WSOY. Juva.

Resch, John, Phillips and Huckaby, John, K. 1972. *Man and Society: Freedom and Liberty*. Charles E. Merrill Publishing Co. Columbus.

Ringen, Stein. 1995. *Well-being, Measurement, and Preferences*. Acta Sociologica. 38(1): 3-15.

Rousseau, Jean-Jacques. 1988. *Yhteiskuntasopimuksesta eli valtio-oikeuden johtavat aatteet*. Ranskankielisestä alkuteoksesta (1918) 'Du contrat social ou principles du droit politique' suomentanut J. V. Lehtonen. Karisto. Hämeenlinna.

Russel, Bertrand. 1992. *Länsimaisen filosofian historia. Poliittisten ja sosiaalisten olosuhteiden yhteydessä varhaisimmista ajoista nykyaikaan asti.* 2. osa. Uuden ajan filosofia. Suom. J. A. Hollon. (alkup. 1946). WSOY. Helsinki.

Räikkä, Juha. 1994. Johdanto teokseen 'Oikeus itsemääräämiseen'. Painatuskeskus Oy. Helsinki.

Sen, Amartya. 1987. *Freedom of Choice: Consept and Content*. Wider working papers. Helsinki.

Tarkka, Juha. 1993. *Raha ja rahapolitiikka*. Gaudeamus. Jyväskylä.

Taylor, Charles. 1995. *Autenttisuuden etiikka*. Gaudeamus. Helsinki.